

Inasélet Pápán a XIX. század első negyedében

1., Az utazó, aki a XIX. század első éveiben Pápa felé közeledett, bármilyen irányból érkezett is a város határába, a szélesen elnyúló síkságon először a templomtornyokat látta meg felmagasodni: legmesszebből a főplébániatemplom pompás kettős tornyát, majd utána a többi tornyokat: a bencésekét, a ferencesekét, az irgalmasokét. Még közelebből a város alacsony házai közül már tömegével is kiemelkedő, impozáns grófi kastély tűnhetett szemébe. A győri úton érkező a város határába érve megcsodálhatta a kis mesterséges dombon épített érdekes Kálváriát is, és csakhamar, már átkelve a Bakonyéren, meghallhatta a melegvízű Tapolca partján télen-nyáron dolgozó vízimalmok kepeleését. De akár innen, akár az akkorra már elbontott egykori veszprémi, vagy a borsosgyőri, vagy a Halász kapu irányából jutott is be a hosszan elnyúló város utcáiba, néhány perc alatt mindenképpen a főterre ért: a még csak néhány éve befejezett, kettőstornyú nagytemplomhoz, mennyezetén Maulbertsch pompás freskóival, s mögötte a templomépitő gróf ugyancsak újonnan épült kastélyához, melynek a térre nyíló, gazdagon díszített kovácsoltvas kapuján kétoldalt márványoroszlánok tartották a földesúri címereket. Barokk templomok, messze földön híres parktól övezett kastély, élénk vásári forgalmú főtér, gabonát őrlő vagy posztót kalapáló vízimalmok, a még a középkori város alaprajzát őrző szűk belvárosi utcákban szorgalmas kézműiparosok műhelyei — köztük, a Zsidó utca egy szerény egyemeletes épületében, a reformátusoknak száműzetéséből nemrég visszaköltözött ősi kollégiuma, — s a város szélén egy kezdetleges kőedény gyár: ezeknek emlékét vihette magával az utazó, ha éjszakára esetleg még meg is szállva a város valamelyik jelesb fogadóházában, elhagyta Pápát.

Néhány régi kép, térkép, máig is álló épület, öreg utcák vonala napjainkig megőrzött valamit e régi Pápa látványából. Az élet azonban, mely ebben a már 1787-ben is közel nyolc és félezer lakost számláló élénk kereskedelmi és céhes iparú mezővárosban másfélszázévtel elelőtt zajlott, úgy látszik, szinte rekonstruálhatatlanul eltűnt a múlt időben. Falak, épületek, tornyok és kapuk nem elégségesek már felidézéséhez. Ehhez, úgy véljük, ismernünk kellene azoknak életét, ünnepeit és főleg hétköznapjait is, akik egykor benépesítették a utcákat, laktak a szerény hajlékokban, megtöltötték a templomokat, — s munkájuk révén a grófi pénztár pénzesládáit. Ám ha mégis meg akarjuk ismerni ezt az életet, — ha annak csak egy kicsiny részletében is: — a XIX. század eleji Pápa főterén megállva, forduljunk most el a kastély és a plébánia impozáns épületegyüttesétől és induljunk el a kastélykert fala mellett, a Győr felé vezető úton. Itt, még a park kőkerítésével szemben húzódó házsor végfelé, a vámház tőszomszédságában lépünk be az alacsony, náddal fedett, Preisz-féle ház

kapuján. Mert ebből a szintén régen eltűnt, de már akkor is rozoga házból indulnak el azok a visszaemlékezések, melyekből az elmúlt pápai élet — ha csak töredéken és csak néhány percre is — ismét felelevenedik előttünk.

E visszaemlékezéseket az alábbiakban egy négy sűrűn kézirt kötetre terjedő kéziratból szándékozunk idézni, melyet Francsics Károly pápai születésű, ám 1827-től haláláig (1880) Veszprémben élő borbélymester hagyott ránk. Francsics a negyvenes évek végétől, már jócskán veszprémi lakosként, félresikerültnek érzett életének unalmát naplóírásban igyekezett levezetni. Ennek során összesen (végül még válogatva is) három kötetbe összemásolt naplójának mintegy bevezetéseként további két kötetben (melyek közül sajnos a második, úgy látszik, végérvényesen elveszett) leírta élete a naplóírást megelőző, közel fél századának történetét is, benne pápai gyermekkorának egészen legzsengőbb éveit, e Győri úti kis házig visszanyúló emlékeivel.

2., Ezek a pápai emlékek 16 évet fognak át: a kis Francsics Károly gyermekkorát, születésétől, 1804. november 30-tól 1820 végéig. Nem egyenletesen rendezett, stabil viszonyok között eltöltött gyermekkor ez. Végigkíséri és mintegy aláfesti az apa szívós harca a felemelkedésért, s ennek döntő eszközeként a meggazdagodásért. Francsics László vasi eredetű kismemes szíjgyártó mester, aki szerény jövedelmű iparára ráunva, a napóleoni háborúk konjunktúrájában más úton próbál meg gazdagodni. Mintha a kortárs Schwartner szavait példáná a spekuláció lázában szerszámaikat is eldobáló, műhelyét odahagyó kézművesről. Először feleségének második férje után maradt egész vagyont vesztegeti el, árusítja ki, mígnem 1805 táján kénytelen eladni saját belvárosi, a kollégium tőszomszédságában épült kis házat is, és kijebb költözni a Győri útra, a Vámház mellé. Ám ekkor még nem hagyja el magát: 1810 tavaszán kölcsönpénzből bort vásárol össze, részint, hogy az árak emelkedésével nyereséggel adjon túl rajtuk, részint helybeli kimerésre. Azonban rövid virulás után (ekkor költöznek át Francsicsék a szegényes Győri úti házból az előkelőbb, 4 szobás új lakásba a borsosgyőri kapunál) végül ezzel a kísérlettel is csődbejut. Az udvarról csakhamar eltűnnek a bort szállító parasztfuvarosok kocsijai s a borozónak berendezett egyik szobából a vendégek. A kezdettől fogva tökehiányban szenvedő kismester úgy látszik nem bír lépést tartani az árak ingadozásával, s az új lakás udvarán már őszre megperdül a városi dob. Az ipar persze azok után sem jövedelmez többet, hogy Francsics László újból visszatér hozzá. A műhelyel közös egyetlen szobába összezsúfolódó családot ettől kezdve jórészt már csak Francsicsné és leánya házi sütésű mákos süteményei tartják fenn, melyekkel — végső szükségben megpróbált és váratlanul jól eladhatónak bizonyult áruval — csakhamar állandó keres-

kedést üznek a városban, sőt már a környékbeli vásárokon is. Ezt a szépen fellendülő, már kisegítőket is foglalkoztató vállalkozást 1812 táján a két leánygyermek hirtelen halála és a letargiába süllyedt apa váratlan betegsége veti vissza. Ám a szívós iparosember még ekkor sem ad fel minden reményt, hogy családját — ha már csak fiában is — feljebb emelje. A jóeszünek látszó fiút 1814-ben a helyi református „norma oskolába” adja be. Két esztendő rossz eredményei a harmadik (princípiái) év elejére világossá teszik, hogy a gyermeknek nincs kedve a rendszeres tanuláshoz. Most már csak az ipar marad számára. De mivel vézna testalkata miatt mégis kímélni akarja fiát, az öreg Francsics 1816 őszén elhatározza, hogy saját nehéz ipara helyett borbélymesterségre adja a gyereket. Négy keserves év következik, míg nem 1820 karácsonyán a fiatal Francsics immár felszabadult borbélylegényként ülhet fel egy fuvaros Szombathelyre, vándorlása első állomására induló szekerére. Pápara már csak néhányszor és akkor is csak hetekre tér vissza. S ha vándorlása 1827-ben Veszprémben ugyan véget ér is, de az önállósulásig, s az apja által mindvégig hasztalanul hajszolt szerény vagyonosodásig már csak öszülő fejjel, 1853-ban fog eljutni.

3., Sem Francsics kései és rövid átmeneti jólét után ismét anyagi gondokba, majd nyomorúságba süllyedő veszprémi életével, sem még elevenen és bizonyos derűs érdeklődéssel megírt visszaemlékezéseinek, majd az öregkorral és a nyomorúsággal egyre jobban beszűkülő, egyre nyomasztóbbá és monotonabbá váló naplójának bővebb irodalomszociológiai vagy esztétikai értékelésével nem kívánunk az alábbiakban foglalkozni. A Közlemények egy korábbi — Francsics veszprémi életét bemutató — cikkében és vándorútjának egyes állomásairól szóló feljegyzéseit ismertető közléseinkben ezt már megtettük.¹ A pápai gyermekkorral szülő feljegyzések egyes, a város és a kisvárosi kispolgári életforma történetére jellemző részleteit most közzétéve, így csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a gyermekkor — más memoár-írókhoz hasonlóan — Francsicsnál is meglepő élesen megrögződött emlékei ebben az esetben milyen különösen érdekes és ma már sehonnan sem rekonstruálható részleteket őriztek meg számunkra. Adatokat a XIX. század eleje kismembereinek viseletében nemzeti elemek — kivált a német környezetben hangsúlyozott és még a kisgyermek öltözködésében is visszatükröződő — tudatos alkalmazására; a régi, városszéli háznak és kivált belsejének, vagy a jó módú borbélymester portájának szinte a bútorok elhelyezéséig menő leírását; a nevezetes pápai földrendés és a francia bevonulás eleven képét; — s legfőképpen a kisinas keserves életének hallatlan színes ábrázolását: a legelső, legkorábbi ilyenemű memoárt irodalom- és művelődéstörténetünkben. Mert, mindaz, amit Francsics visszaemlékezéseiről szólva korábban már elmondtunk, s ami megakadályozza írójukat abban, hogy valóban irodalmi színvonalat érjen el: a valóság közvetlen, nyers, átszűrhetlen, tipizálatlan tükrözése, — ám írójuknak ugyanakkor már a kor irodalmán felnőtt, jó kifejezőképessége és érdeklődő pillantása — itt, gyermekkorára emlékezve, kétszeresen is jelentőséget biztosít e leírásoknak. Egyrészt azért, hogy a gyermekkor különösen aprólékosan és ugyanakkor mélyen megmaradt és így kiváltképpen hitelt érdemlő emlékeit a maguk tárgyi, illetve tényszerű valóságában, még mindenféle, — akár csak öntudatlan — irodalmi behatás, közhely vagy szempont mellőzésével is, szinte a fénykép tárgyilagosságával rögzítik, — másrészt azért, mert

éppen ezáltal kommentálásukban is megőrzik magának a szegénységben élő, fosztogató katonáktól, vagy ostoba főnök által meggyötört, a természet csapásait is csak a maga tényszerűségében észlelő kisgyermeknek, kisinasnak egykorú, korlátozott szempontját, menten mindenféle romantikus nagyítástól, felháborodástól, vagy érzélgéstől. Nemcsak a látványnak és az eseményeknek, hanem ezek egyidejű tudati visszatükröződésének is e nyersen és retusálatlanul fotografikus ábrázolása — ha talán csökkenti is Francsics visszaemlékezéseinek irodalmi értékét, — csak növeli jelentőségét a múlt bármely szempontú kutatója szemében.

A kisvárosi szegénységből feltörni akaró környezet, s ennek révén hősünk számára már a gyermekkorban is az élet sok arcát megmutató életforma, — s az ennek emlékeit reprodukáló, nem tudatos volta ellenére is jellegzetes írói szemlélet és módszer, együttesen hatnak. A gyermekkori emlékeit feljegyző Francsics sorait olvasva, Pápa napjainkig megmaradt, vagy már csak képekrol ismert utcái, terei, városképei — ha talán nem is tökéletesen, — de mégis rendkívül elevenen és plasztikusan ábrázolt alakokkal telnek meg: a komolyarcú szülőlkkel, a rücskösképű Sillinger úrral és családjával. (Úgy állnak előttünk, mintha egy ügyetlen vándorfelő meredtszemű, elrajzolt arcú, de ruhájukat és azok díszeit illetőleg nagy gusztussal és részletesen kidolgozott, egészében mégis kifejező portréiról néznének reánk.) Megismerkedünk, a hajdani hőstettét emlegetve utcahosszatt részegen botorkáló, hetvenkedő cigányobstitossal, a pápai borbélyok grémiumának méltóságteljes tagjaival, a zenélő borbélylegényekkel. Előttünk áll a franciák pápai bevonulása s a város felprédálása, ugyanúgy, mint az inasavatás szertartása, vagy a felszabadult segéd lakomája. Az író gyerekkoráról elmondottak ismeretében persze ez a képsorozat nem meglepő. A kisváros dolgozó kismemberének élete ez, amit látunk — és úgy, amint az visszamaradt az író emlékezetének legmélyebb rétegeiben, —hátterben mindvégig a szegényes környezetben végigélt gyermekkori hétköznapiakkal, melyeknek az inasévekben legfeljebb ütlegekkel tarkított rendje elfedi a visszaemlékező előtt a ritka ünnepeket. Csak a gyermekkori új ruha, vagy a búcsúvacsora derűsebb emlékét hagyja meg, ám utóbbihoz, rakott tálak között is hozzákapcsolva a szegényes és rongyos ruházat nyomasztó élményét.

4., Alaposabban megvizsgálva, olyan élmények és emlékek ezek, melyek végülis nemcsak Francsics Károly gyermekkorára, és nem is csupán az 1800-as évek pápai életére jellemzőek, s éppen ezért az őket rögzítő e szerény visszaemlékezéseknek is csupán személyi és helytörténeti vonatkozásaiknál egyszerre jóval nagyobb jelentőséget kölcsönöznek. Mert nemcsak Francsics életútjának útravalói és emlékei ezek, hanem egy egész társadalmi réteg több, ez időtájt született generációjának is. Mindazoknak, akik országázt ekkor: a polgárosodás folyamatát nálunk is meglendítő napóleoni korban, a feudális társadalmi és gazdasági rend kezdődő válságának időszakában (mint maguk is éppen e válságnak egyelőre még csak öntudatlan jelzései, de később már tudatos elmélyítői is) egyszerre, egyre tömegesebben indulnak el a Francsicskéhoz hasonló szegényes kisvárosi vagy falusi házakból, omladozó s a parasztházénál semmivel sem különb kismemesi kúriákról, iparosportákról, vagy szerény tisztartói, tanítói vagy jegyzői lakokból, a számukra egyedül lehetséges felémelkedés: az értelmiséggé vagy a kispolgárrá válás küzdelmes útján. Széles és 1848-ig egyre tovább szélesedő

réteg ez, egyre nagyobb súllyal a bomló feudalizmus magyar társadalmában: Kossuth, Táncsics, Petőfi, Arany, a Madarászok, a Noszlopyak, — s 48 zavargó pesti iparosgegdjei is mind elférnek kereteiben. Francsics visszaemlékezéseivel viszonyítva nem is a részletek esetleges azonossága a döntő útjukban, hanem az emlékek és a magatartás, melyhez képest még az sem sokat számít, hogy e rétegből egyesek, a Francsicsnál nagyobb szorgalommal vagy tehetséggel, esetleg meg tudtak maradni az iskola padjaiban és értelmiségiekké váltak. Az indulás társadalmi környezete és a felfelé törekvés bennük a közös, s a gyermekkori emlékek, melyek sokszor végigkísérik útjukat, korlátozva vagy éppen ösztönözve őket felfelé induló útjukon. A gyermekkori szűkös viszonyok választják el eleve őket a gazdagoktól, csak kevés kivételesen tehetségesnek — vagy inkább kivételesen megalkuvónak vagy kíméletlennek — téve lehetővé közülük végül a belépést a palotákba és szalonokba, — de sokkal többüknek ugyanezek az emlékek nyitják rá majd szemét a társadalom ellentéteire és nyomorúságaira. Ám ugyanakkor ez az otthoni szegénység, — mely iparostesternél, tanítónál, uradalmi kishivatalnoknál vagy közepes parasztagdánál végül is csak megjelenési formájában különbözik, — tanítja meg őket a garasnak (sokszor és sokuknál majd túlzásba is menő) megbecsülésére, a kuporgatásra, az önálló műhely vagy a szerény de szilárd hivatali állás értékelésére (de sokszor túlértékelésére) is, — és nem egyszer a hozzájuk sodródott kisinas, legény vagy patvarista ugyanolyan kíméletlen, szeretetlen kezelésére is, mint amilyenben anna idején nekik maguknak volt részük.

Útjainak összes későbbi szétágazása, magatartásainak nem egyszer egymással is szembekerülő elkülönözése ellenére is alapjában egy új, legalábbis induláskor, ha még nem is tudatosan de szándékaiban egységes, erősen összeötvöződött társadalmi réteg bontakozik ki ezekben az évtizedekben. Francsics visszaemlékezései egyedülálló részletességgel és közvetlenséggel teszik megfigyelhetővé e réteg az egész hazai társadalom fejlődése szempontjából is oly fontos útjának, s a polgárosodó kultúra és politika különböző új területein is egyre erőteljesebben érvényesülő társadalmi pszichének forrásait s alakulását. Ha e réteg az értelmiségbe jutott elemei még inkább hagytak is hátra valamilyen visszaemlékezéseket pályájuk indulásáról (főleg akkor, ha az indulás sikeresen folytatódott), — a felfelé, az iparosság útján a kispolgárságba befutni akaró — s főleg végig e pályán is maradó — elemek induló útjáról szinte egyedül Francsics itt idézett részletei adnak önvallomást. Ugyanúgy, ahogy élete második felének naplójából már e réteg vágyainak, törekvéseinek kudarca, a kispolgári lét nagynehezen elért pereméről történő visszahullása válik általánosságban is rekonstruálhatóvá, — mindkét vonatkozásban olyan tanulságokkal, melyek egyrészt Francsics a következőkben szemelvényes közlésre kerülő szövegeit szűkebb helytörténeti vonatkozásaikon túl is, általánosságban is felhasználhatóvá és értékké teszik, másrészt felhívják a figyelmet a korai hazai kispolgárosodás oly komplex folyamata egészének jobb megismerése szempontjából a Francsics memoár kiváltképpen nagy jelentőségére.

5., A visszaemlékezések a pápai éveket idéző részletének teljességben való közlésére, sajnos, terjedelmi okok folytán nem kerülhetett sor. Kivált sajnálatos, hogy egyelőre el kellett hagynunk hősünk 8 éves fejjele a pápai Kálvária remetéje mellett eltöltött hónapjainak a vallási

néprajz szempontjából is igen figyelemreméltó leírását, vagy inaséveinek néhány jellemző epizódját. Valamennyi idézendő részlet a 4 kötetes kézirat I. kötetében olvasható. Az egyes részleteknek a szerző által adott oldalszámozás szerinti leelőhelyét a részletek elején, félkövér szedéssel, szögletes zárójelben közöljük.

A szövegek közlési általában betűhíven történt, eltekintve attól, hogy a Francsics által következetesen használt lly-t mindenhol ly-re írtuk át, (kivéve ahol ll-t lágyított) s a cz helyett következetesen c-t írtunk. Francsics különírásait is a mai helyesírásnak megfelelően vontuk össze. A Francsicsnál nagyon gyakori feleslegesen kettőzött mássalhangzók helyett mindenhol egyes mássalhangzót használunk. Módosítottuk helyenként, a jobb megérthetőség érdekében, az interpunkciót is. A szövegben előforduló kipontozás (. . .) Francsics eredeti jele és nem általunk történt kihagyást jelöl. Az egyes részletek címei tőlünk származnak. A szokatlan szavak, német kifejezések fordítását, illetve magyarozatát lábjegyzetben közöljük.

* * *

A SZÜLŐK ÉS A SZÜLŐI HÁZ (1804—1808)

[1—2] Pápának egyik mellyék utcájában a reformátusoknak roppant Collegiumuk áll. Ennek tőszomszédságában állt egy cserépszindelekkel fedett, kis, földszint épült, keskeny ház, csucsos tűzfalal, mellynek közep táján tojás gömbölyű padlás lyuk tárongott. Ez alatt két zöldre festett rácsos ablakok, mellettök egy barnára festett, kapu nagyságu utca ajtó egészítették ki a ház elejét. Mely mellett egy keskeny köz nyullott át a másik utcába.

Midőn már futozó gyermek valék, és apámmal több ízben kézen fogva el szaladtam a városban, gyakran az említett ház előtt vezetete el utunk, hol majdnem mindannyiszor meg állita apám, és mondta: „nézd fiam, ez a kis ház egykor az enyim volt, és te ezen két ablakos első szobában születted 1804. év november holdnap 30-kán” S minek utána én ezt apámtól igen gyakran hallottam, soha el nem felejtém születésem napját.²

Apám kis zömök ember, — de azért nem a legkisebbek közé számítható, — egészséges piros, vidám tekintetű, nyájas ember volt. Haján, bajuszán setét éj honolt. Mindég tiszta simára borotválkozva; pödrott bajuszt viselt, melyet szája körül — hogy felette el ne bozontosodjon — borotválkozás alkalmával gyakran kinyír-bált. Viselete magyar volt: egész gyermekségem ideje alatt ibolya színű dolmány, setétkék nadrág, rézsarkantyus kordován csizmák, félmagas kalap voltak viseleti. Hogy később az ibolya színű dolmányt mért váltotta fel szürke jankedli, — és a dolmányról az ezüst gombok hová lettek? . . . az majd utóbbi írásomból ki fog tet-szeni.

Anyám Kőszeg tájékaról való német asszony volt. Gesztenyeszin haja, világoskék szeme, halavány tiszta arca nem kis vonalommal bírt. Különben szörnyű szelíd természete apámat — gyakran láttam dühös felhevülésében — angyali mód megszelidíté. Viselete — apám kívánságára — magyar fejkötő, redős szoknya, bő kétszél kék kötény, ezüst csatos rékli, sarkos cipő volt. Uti alkalommal még „takarítót”³ is viselt.

[3] Rokonaimtól, másoktól is több ízben hallottam, hogy midőn születtem össze kerültek, anyámnak második férjétől maradt két háza volt. Voltak pár tehenei, több sertvései, gabona a padláson, bor — pálinka a

pincében. Melyet apám — minekutána Pápán mindenki szabadon bort mérhet — házastól, tehenestől, sertvésestül együtt el mért, . . . úgy aztán vették ama kis házat a református Collegium mellett, melynek később már én is csak hírét hallottam.

[4—7] Most szülőimnek azon lakásukba menjünk, melybe az én emlékem is tisztábban visszamehet, hogy azt némileg leírhasssam.

A fő piarc félközepe táján áll a kéttornyú plébániai nagy templom, — négy láb magas kőoszlopokra csinált izmos vasláncsal körül foglalva. Ennek háta megett áll egy pompás kastély, mely gróf Eszterházyaké. (Ezt a pápaiak közönségesen várnak nevezik.) Hat — néhol 8—9 — láb magas is a kőfal, mellyel nagy kiterjedésben be van kerítve a grófi kert, melyben egy erős puskalövésnyire bent áll a négyszegű kastély. A kőkerítés főkapuja, — melynek két oszlopain, mindegyiken egy-egy oroszlán ül vörös márvány kőből kifaragva, melyek közül egyik a grófi cimert, másik egy kardot tart ülve első lábával — a templom hátuljával átellenben nyílik. Jobbra balra hozsant nyúlik el az erős kőfal, egyik felén le az úgynevezett gróf útja felé; másik felén ki a győri út mellett lévő Kálvária felé.

Ezen oldalával a falnak és a kertben álló kastélynak átellenben egy sor ház áll, melyet majdnem a piarc szélességéhez hasonló széles országut választ a várkert falától.

Ezen házsor majdnem vége felé, egy náddal fedett, meglehetősen avult ház előtt megállapodhatunk; és minék előtte a ház külseje leírásával vesződném, csak fogjuk meg a fenő deszkákból készült, feketére avult, jobbra nyíló utca ajtónak vas kilincsét, és lépünk az udvarba. Mely vagy 10 öles hosszú, és két öl széles. Ennek jobb felén keskeny gádor nyúlott végig, mely felett a leszakadással fenyegetődző tetőt izmos tölfa gerendák tartották oszlopok gyanánt. Elöl mindjárt az utca ajtónál, egy kis — alig egy lábnyi — kandikáló ablak látszott a házfalon; hihető a szobában lévő kíváncsiak számára, hogy vajjon ki csattantotta be most az utca ajtót? . . . Amodább, a ház közepe táján, ajtó nyílt, mely a konyhába vezetett. Ezen túl, hátrább három szoba ablakok látszottak, vas rostézzal, — s ezeken túl, még hátrább, hidas, ludketrec s.a.t.

Lépünk be tehát a konyha ajtón, hogy a ház belsejét is meglássuk. Egy lépcsőt le kellett lépni a konyhába, melyről a pince táblára zuhant az ember. A bemenővel szemközt a tűzhely, jobbra az első lakás szoba ajtaja, — melyet érintetlen hagyjunk —, balra a hátulsó lakás szoba ajtaja, hol szülőim laktak . . . ide mindenestre bemenjünk.

Egy kevés ideig álljunk meg belől az ajtónál, s tekintsük körül a szoba belsejét.

Hogy ennek minőségét, és a benne volt butorokat tisztán és igazán leírjam, azt nem kívánhatja tőlem senki, minekutána utolsó benn lételem óta hosszú sor évek folytak le az életből. Mindazonáltal amennyire emlékeimből kikerül, és amely darabok felejtetetlenek maradtak előttem, ideírom.

Jobbra, talán vagy két lépésnyire állt a hájbáji⁴ szemes kályha, ezen túl, hosszatt a fal mellett, két ágyak álltak egymás végibe, melyek után mindjárt egy araszt széles távolságra a benyíló ajtó nyílt, és azon túl a fal mellett keresztbe ismét egy ágy állt. A szoba közepén fennmaradt kis tért izmos diófa asztal tölté, mely körül a fal mellett néhány háttas faszékek foglalának helyet. Tükör alig volt bent más, mint a reggeli fűsüködéshez megkívántató, papirosba csinált kis tükör az

egyik ablakban; nemkülönben képekre sem emlékezem többre, mint a két ablak között függő Szűz Mária képre, mely vászonra festve, mintegy harmadfél láb nagyságú, mell, négyszeg rámába volt helyezve. Ennek külseje egykor aranyos volt, de az idő vasfogai által korom feketévé vált. Belől az üvegen, köröskörül, csinált virágokkal, gyöngyökkel, mindenféle színű üveg gombocskákkal, s tudja isten mi mindenféle csecsebecsével volt a kép felékesítve, melyet apám — minekutána a Szűz Máriának igen nagy tisztelője volt — minden esztendőben meg szokott újítani. Ezen kép alatt egy térdlő volt, melyen apám minden reggel szokta végezni reggeli imáit; felette egy kevés távolságra, a gerendáról lenyúló három rézláncon, egy kis réz mécs függött, melyben minden szombat, a Szűz Mária tiszteletére, egész nap olaj pislogott.

Gyakran beszéltek szülőim, midőn már felnőttem, hogy három éves koromban nagyon nyomorult beteges gyermek lévén, ama kép előtt többízben imádkoztak Istenhez, hogy engemet vegyen magához. Mindazonáltal a végzés felőle más volt, nekem élnem kellett, és hosszú idő — talán pár évek — lefolyta után, szülőim fáradhatatlan ápolgatásuk mellyett meggyógyultam, a legegészségesebb gyermek vált belőlem, és soha többé — most 50 éves vagyok — beteg nem voltam.

De menjünk csak bellyebb a benyílóba, s minekutána már a külső szobát esmerjük; tekintsük meg azt is.

Ennek leírása, mindamellott, hogy sokkal kisebb volt a külsőnél, mégis — a sok vacak miatt — sokkal több fáradtságomba kerülne, azért azt elhagyom; s csak annyit említek felőle, hogy — minekutána apám szíjjártó mester volt — ez volt a műhelye, melyben akkor közönségesen két segéd, egy inas, és apám dolgoztak.

Azt még említenem kell, hogy ezen leírt ház nem apám tulajdona, hanem valami Preicz nevezetű szűrszabó mesteré volt, s szülőim csak szellérségben laktak a hátulsó két szobát, — elől a házigazda lakott.

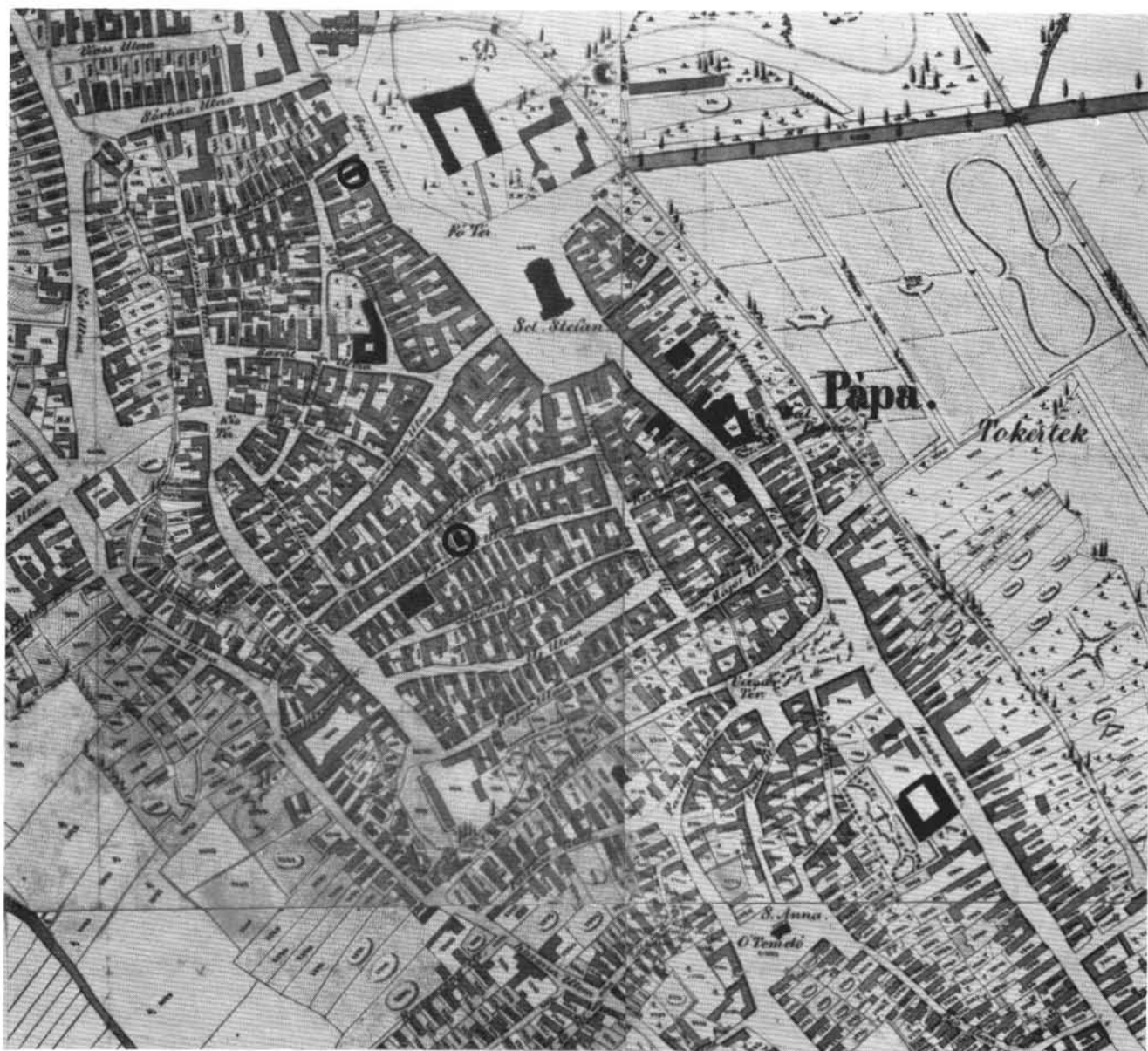
Most már esmerjük szülőimet, esmerjük a háztájt, menjünk előre velem az életben, hogy mentül előbb ide érzünk Veszprémbe, hogy itt osztán kinyugodhassuk magunkat.

A FRANCIÁK PÁPÁN (1809)

[10—16] Örömeben — még jól meg sem gyógyultam — pompás magyar ruhát csináltatott számomra; melybe midőn egészen meggyógyultam, apám egy vasárnapon, számtalan csókok közt, maga öltöztetett. Búzavirág színű posztóból volt a dolmányom és magyar nadrágom fekete zsinórral cifrán kihántatva; dolmányomon kis moyoró nagyságú réz gombocskák fémlettek, nemkülönben kis kordován csizmámon réz sarkantyú; — kalapomon kis fehér toll ingadozott. Ezen öltözetemhez járult még egy kis bádóg kard, és egy huszáros tarsol, melyet apám mint szíjjártó piros bőrből maga készített.

Oly eleven tisztán áll előttem emlékemben ezen cifra felöltöztetésem még most is, mintha tükörben látnám magamat, s egyedül ezen időszakától életemnek emlékszem legjobban itlétemre. Látom mint jártom szomszédától szomszédhoz, és pajtásaimnak dicsekedtem cifra ruhámmal! Látom mint estem az utcán gyakran hasra; megbotolván majd kardomban majd sarkan-tyúmban.

1809-ben — azt most már mégsem tudom melyik szakában az esztendőnek, csak hogy több ízben hallottam

szülőim körül emlegetni: „jön a francia, jön a francia!” — egy napon éppen az említett cifra ruhámba öltöztetve, több gyermek pajtásimmal az utcán jádztam, midőn egyszer csak ott termett a vitéz francia sereg. Minekutána az osztrák tábor mindenhol jó előre szaladt a győzedelmes ellenség előtt, tehát Pápara is minden ellenállás nélkül, török muzsikával, néhány ágyudurrogások és puskaropogások közt — melyek talán csak a lakosok rémülésekre voltak erányozva — csendesen húzódott be a hatalmas ellenség. Én akkor is éppen több gyermek pajtásimmal lakásunk előtt az utcán jádztam. Szülőim rémültökben aligha meg nem feledkeztek rólam; mert már nagy volt a zszibongás, midőn anyám, könnyező szemekkel jött az utcára, és rám kiált: „Kari! az Istenért, gyere be fiam, megölnek a franciák,” — és kezemnél fogva húzott a házba. A szobába érkezvén anyám engem és Bábi nénémet a benyíló

ajtó mellett keresztbe álló ágy alá bujtata; két kisebb testvérimet pedig ugyanazon ágyba a dunya alá.

Alig valánk rejtkehelyünken, már tele volt a szoba franciákkal, kik is mindent felhányva-szórva dúltak a szobában, s kik közül egyik, megpillantván réz sarkantyúmat az ágy alól kivillogni, annál fogva húzott elől: előbb engemet, utána nénémet. Amint előtte félve állánk, nem tudom, a takaros kis lány szelidíté-e hozzánk a közvitéz franciát, vagy az én cifra öltözetem? — de akár melyik, elég az: hogy a francia igen szelíden bánt velünk, Arcunkat simogatva majd egyik majd másikat édesgeté magához, törölgette rólunk a port, pókhálót, melyet az ágy alatt magunkra szedtünk; végre oldalamon függő kardomat húzta ki hüvelyéből, és azzal a levegőben addig hadonászott, mígnem egyszer csak eltörte azt. Most már aztán én is halálos ellenségivé váltam a franciának, könnyekkel telt szemekkel fordul-

tam el tőle, és amodább remegve álló anyámhoz akarék szaladni; — hanem a derék vitéz megkapott karomnál fogva, zsebjebe nyúlt, s valami ezüst pénzt véve ki, azzal kínált. Látván a francia, hogy én többszöri kínálására is a pénzt el nem veszem, felkapott ölébe, kibékítőleg ugrált velem párszor körül, s anyám elibe vitt, mutogatva törekedvén anyámnak értésére adni, hogy ő engemet elvisz magával, s valahol kardomat megcsináltatva fog ismét haza hozni. Anyám jól értette őt, de sehogy sem akart beleegyezni a francia szándékába, hanem törekedett engemet karjai közül kivenni, — de törekvése sikertelen volt, mert az izmos francia hatalmasan szorított ölébe, és engem szüntelen simogatva kivitt a házból. Hol és meddig járt oda velem, azt nem tudom; elég az, hogy az én kis kardom megkésült, és testi lelki barátság közt értünk haza sírdogáló anyámhoz.

Míg mi francia barátommal gyermekies örömmel mulattunk, addig szülőim és az egész város lakosaival másképp jádott a sors.

Midőn a franciák behúzódtak a városba, többszakszokra valának felosztva: több utcákon és utakon jöttek be. Nevezetesen egyik sereg Vas vármegye felől az úgynevezett borsosgyőri kapu felé jött. Azon helyen, mely borsosgyőri kapunak nevezetik, most nincs ugyan kapu, hanem talán Pápa hajdan erősség lehetett, és az időtől maradt meg a kapu név azon utca végén, hol most a széles országúton keresztül egy alacson kőhid áll egy esővíz folásnak alkalmazott, nem igen mély árok felett. Ezen kőhidat értjük mai időben Pápan borsosgyőri kapunak, melynek árka partjai, innend is, túl is, sűrűen be vannak bozótosodva bodzafa bokrokkal. Ezen bokrok között elrejtve állt, töltött fegyverével egy baka (születése cigány), midőn egyik francia sereg a messze szabad kilátást engedő széles országúton a város felé közelge. A morenak a bozótban elég kényelmes helye és ideje volt arra, hogy fegyverét egyik előtte álló bodzafa ágra kinyújtva úgy helyezze, hogy az abból kilövedő golyó, utat nem tévesztve, bizonyos halált vigyen magával. A francia sereg lassú léptekkel, török muzsikával húzódtak az első házaknál be a városba. A bozótban álló, magát elszánt bakancsos feszült dühvel várta közelebb közelebb az ellenséget, míg nem végre a puska durrant! . . . és a sereget vezető generális halva zuhant le lováról.

A lövés után villámgyorsasággal rohantak a franciák azon helyre, honnan a lövés látszott jönni; de a cigány sokkal gyorsabban — fegyverestől együtt — a szűk hid alatt termett . . . s szemfényvesztőleg tűnt el a kutató franciák szemeik elől. S minekutána a jó lövész sehohal nem találtatott — hogy azon véres boszut állhattak volna —, a másik sereget vezető generális parancsolatot adott ki a városi tanácsnak, hogy ha a lövést kevés idő alatt elől nem állítja, minden felől felgyújtja a várost. Ezen rémítő parancs nagy hamar szétágazott az egész városban, és temérdek sok urak-dámák tódultak a fővezér szállására, annak könyörögni, hogy kimondott szigorú ítéletét vegye vissza, . . . hanem minden könyörgés sikertelen marad, ha Rohonczy Jánosné — ki akkor igen jól beszélt franciául — a könyörgők közé nem vegyül. Ezen derék és szép házi asszonya a fővezérnek enyhíté szavaival annak bosszúját, és a felgyújtás helyett két óráig tartó szabad rablást engedte népének . . .

Gondolhatni lehet, hogy hogy' rohant a győzedelmes ellenség a városi lakásokra! . . . és dúlt-rabolt, ahol mit lehetett. Szülőimnél ugyan — mint aféle szegény meseterembnél — nem sokat találtak a hozzánk berohantak rabolni valót; de azért egészen mentek nem ma-

radtak: mert egyik közbíró apám ujjáról a még megvolt arany jegy gyűrűjét lehúzta, és nyakáról új fekete selyem nyakkendőjét leoldotta. S minekutána az ijesztő rabló két óra elmúlt: zörögtek a dobok, és a házak az ellenségtől megmenekültek.

Hány napokig mulattak nálunk Pápan francia barátink, azt nem tudom, csak annyit tudok, hogy utca hosszat és végig a piarcon, végig a hosszú utcán, ki egész a város széléig, egyik tűzrakás a másik mellett égett, és éjjel nappal süttött főzött dimbolt az ellenség.

A szegén cigán pedig a hid alatt (utóbbi vallomása után tudjuk) két napot és három éjet töltött étlen szomjan! . . . harmadik éjen nagy zápor eső jött, mely őtet osztán — mint az ürgét — kiöntötte a lukból. Ezer szerencséjére jó úszó lévén, az árokba összetódult esővíz hátán elúszott messze túl a városon, hol osztán szárazra kelve, még azon éjen, azon latyakosan jó tova haladott Győr felé, másnap pedig egészen be a városba; ott magát ezeredjénél jelentvén, folytatta további katonai kötelességeit. Később, talán párévek múlva, Pápan tűzetett mellé egy arany érdempénz, mely neki tellyes életében minden napra huszonnégy ezüst krajcárokat jövedelmezett.

Hanem tovább a cigányt és a franciákat ne kísérvük, örülünk hogy azok elmentek Páparól. A cigánnyal ugyan gyermek koromban gyakran találkoztam majd egyik majd másik utcában, ki a borból hatalmasan bekapva, utcahosszat szokta kiáltozni a gyermekeknek, hogy ő azon vitéz, ki a francia generálist lelőtte lováról, mutatván vörös hajtóka invalidus kabátja mellyén csillogó érdempénzét; — hanem franciával azóta talán sohasem találkoztam.

A PÁPAI FÖLDRENGÉS (1810)

1810-dik évi januárius holdnapban, Jézus nevenapja estvéjén, hat tagból álló kis családunk a meleg kályha körül tanyázott. Kinn üvöltött a szél. A kályha előtt egy jól vasalt kocsiláda állt, melyet piros bőrvánkos fedett; ezen ültek szülőim, köztük szundikálva én, hajlongó fejemmel majd egyiket majd másikat lökvén oldalba. Babi néném a kályhához támaszkodva hallgatta szülőink beszédjeiket, két kis hugaim pedig — Náncsi és Ágnes — előttünk ugráltak.

Félhét volt az óra.

„Ne aludjál Kari bácsi” (így szokott nevezni anyám mindenkor legjobb kedvében),” majd kiteszlek egy kicsint az udvarra, hadd vigye el a szél az álmat szemeidből, hallod-e hogy ordít odakinn?” Számat mosolyra mozdítva incselkedve ütöttem meg fejemmel anyám karját, és minden tréfát félre téve csakugyan ismét mélyebben szunnyadni kezdtem. „A! . . . hallod-e mint retyeg a háztető? . . . nem tudom, te apjok” — úgymond anyám apámhoz intézve beszédjét: „mit hoz ez a borzasztó nagy szél, de ugyan dolgozik.”

„Mit hozna,” — mond apám: „hadd dolgozzon, az övé most minden, egész a határig; mi könnyen hallgatjuk dühöngéseit innend a meleg kályha mellől.”

„De mi ez kérlek?” — kérdi anyám ijedten: „hisz mozog a ház!” — s még jól ki sem mondá szavait, karon ragada, apám ölébe kapott s szaladt velem az ajtó felé. „Az istenért földindulás!” — úgymond: „gyertek utánam, mert nyakunkra szakad ez a rongy ház.”

Anyám kis Ágnes hűgomat kapá ölébe, Babi néném Náncsi hűgomat hurcolván maga után, a benyilóból a két segédek és az inas rohanának kifelé; egymást üzve

tódultunk ki a konyhába. A konyhaajtón már nem értünk rá kimenni. Azon pillanatban, melyben mi, szalad ki az első szobából a házigazda is minden hozzátartozandóival, és mindnyáján a konyhaajtó előtt állapodánk meg. Felettünk a háztető ropogott-retyegett; az utcáról egy csattanás inkább, mint zuhanás visszaborzaszta bennünket, s egy lépést sem merve odább tenni, egy csoportra tolakodánk, és vártuk szerencsétlen kimúltunkat. Egyszerre halotti csend uralkodott . . . és talán két perc múlva több emberek zibongása hallatszott az utcáról befelé. Apám engem leeresztett öléből, s anyámnak nyújtá kezemet, mondván: „no csak ne féljete, már mindennek vége van, túl vagyunk a veszedelmen. Menjete be nyugodtan a szobába, majd én kimegyek az utcára, megtudni, mi okozta azt a nagy csattanást.”

Apám ki az utcára, — mi félve a szobába mentünk, és vártuk majd ötet, majd új mozgását a háznak.

Kis félóra múlhatott el, mire apám belépett közibé a szobába, és a hidegtől rázattatva a kályha mellé sietett. „Nem is gondolnád annyok” — ugymond: „mi okozta ama nagy zuhanást. . .”

„Legfellebb valamelyik közel lévő felház omlott össze” — mond anyám: „egyebet nem gondolhatok.”

„A plébánia templomnak mind a két tornyairól a keresztetek estek le!” — mond apám felkiáltva: „ott fekszik mind a kettő összefűzve a templom előtt.”

„Lehetetlen!” — felkiált anyám csodálkozva és kezeit összecsapva.

„De úgy van biz az; s talán a fél város lakosai ott állnak a templom körül és csodálva bámulják a különös történetet.”

Beszélgetés közben lecsendesedett félelmünk, anyám betálatta vacsoránkat és nyugodtan ettünk; vacsora után lefektetének bennünket szülőink, ők pedig, mint mondták, még fenn verrasztottak éjfélig. Másnap beszélték szülőink, hogy midőn mi már aludtunk, még kétszer meghintált bennünket a föld — egyszer 8 órakor, másodszer 10-kor. Csakhogy nem olyan nagy mértékben, mint először.

Ezen két történetet — a francia háborút ti. és a földindulást — azért írom csak ide, hogy az olvasóval, ki talán még akkor nem volt itt köztünk a földön, megtudassam, melyik mely időszakban volt, . . . másodszer pedig azért, mivel mindegyik eset igen tisztán emlékeimben van. Most osztán haladjunk odább az életben.

INASÉVEK (1816—1820)

[80—100] Néhány napok mulva, egy reggel anyám tiszta mellényt és nyakkendőt ada előmbe, s úgy lát-szott, mintha könnyeznének szemei. „Kissé ma tisztában kell öltöznöd édes fiam” — mond anyám arcom simogatva, s fejemet mellyéhez szorítva: „ma már új gazdádhoz mégy apáddal. . .”

Arcom lángolni kezdett! valami esmeretlen érzés futott végig egész mindenemen, és mintha az én szemeim is nedvesedni kezdtek volna . . . majd apámra, majd anyámra tekinték.

Bábi néném amodább a zugolyban sírdogált.

„Elment eszete?” — kérde apám anyámnak intve, s hozzám közelede. „Azt hiszem, te csak nem sirsz, édes Károlyom? hisz’ nem mégy ki a világból.”

Azonban fel levék öltözve, apám is feltevé kalapját, nekem is kezembe adá sapkát, kezébe kapá botját,

és „csókolj kezet anyádnak édes fiam” — mondá: „osztán elmenjünk jövendő gazdádhoz.”

Hévvél ragadám meg anyám kezét, s nem tudom hány csókot nyomék arra. Mert szent Isten! mennyire szerettem anyámat, azt meg nem mondhatom. Ő lehajolt, és bal kezével átölelve magához szorított, annak utána jobb kezével állomat felfelé emelve, számtalan csókot nyomott számra, homlokomra és könnyező szemeimre.

„Annyok ne bolondozz” — mondá apám engemet tőle elhuzva: „eredj édes fiam, csókol meg nénédet, osztán menjünk.”

Könnyező szemekkel támolygék nénémhez, többször megcsókolánk egymást, és kimentem apámmal a házból.

„Az utcán csak nem fogsz sirni, édes Károlyom?” — mondá apám: „hisz nemsokára haza jöhetsz bennünket látogatni, és így majd többször is, legalább minden héten egyszer. Majd kikérem én azt principálisodtól, hogy néha néha haza bocsásson; csak te jól viseld magadat, igaz és hű légy gazdádhoz — asszonyodhoz, pontosan és szívesen teljesítsd kötelességedet; a többi cselédek a házban meg ne bántsd, hogy azok is veled szépen bánjanak. Különben pedig némi nehézségeket békével tűrj, mert bizon édes fiam, inasnak lenni nem tréfa. Tudod az ördög is minden szeretett volna lenni, csak inas nem! — mindazonáltal ennek meg kell lenni, jövendő boldogságunkért szenvedni kell; hanem majd — nem minden szenvedésnek előbb-utóbb megjön az ő jutalma.” Ilyen beszélgetés közt ballagánk apámmal végig a barátok utcáján, fel a piarcra. Mialatt zsebkendőmmel megtörölém könnyező szemeimet, és mintegy neki vidulva bátorodva ballagék apám mellyett.

A piarcról a Szappanyos utcába csavarodánk be, melynek közepe táján egy kis két ablakos és egy boltajtós házba menénk, veresre festett kapun által.

A kapun be engem bocsájta apám elől; s míg ő maga után csendesen betette az utca ajtót, nagy hamar végig tekintém az udvart, mely mintegy 4 öly széles és 10 öly hosszú lehetett; és egészen kirakva nagy terméskövekkel, tisztára seperve volt. Hátral balkéz felé egy kis épület látszott egyetlen ablakkal, melyet egy kis fészker köte össze a házzal. A kis fészker alatt, egy rég a régi világban épült fedeles hintó állt, melynek rozsdás kerékvasai mutatták, hogy régen áll nyugton a fészker alatt. Jobbra a ház fehér fala nyulladt előre a kapu felé, melynek hátulsó részén, mindjárt a fészkeren innend, két — vasrostékkal ellátott — szoba ablakok valának láthatók; idább a pallásra vezető, fenyődeszkából készült lépcsőzet állt a fal mellett, melyen innend vagy 4 lépésre, a pince ajtó tátongott éppen nyitva, s mindjárt e mellett a konyha ajtó nyílt, — mindegyik erős vastáblakból készült ajtóval ellátva.

A konyha ajtóhoz közeledénk, s midőn annak küszöbén én elől, apám nyomon utánam felléptünk, három nőt pillanték meg a konyhában. Egyik meglehetősen tisztán öltözve, mintegy 30 éves, a tűzhely körül forgolódot; a másik, ennél fiatalabb de silányabb öltözetű, nem messze a tűzhelytől mosogatott, — kiket még aznap volt szerencsém megismerem: az első szakácsné, a második szolgáló voltak. Jobbra balra szobaajtók nyíltak a konyhából; a jobbfelől nyíló mellett, mindjárt az ajtószárhoz közel, egy kis, tisztára sikkalt fenyőasztal állt, — ezen kis asztal előtt állt a harmadik nő, lisztet szítálva. Ez alig volt még 14 éves; valami kevéssel magasabb, és sokkal vékonyabb a másik kettőnél. Öltözete is különböző modorú és sokkal finomabb amazokénál; midőn mi beléptünk, félig elfordulva, háttal állt felénk

s így csak karcsú dereka és gyönyörű hosszú szőke haja — mely kétágra fonva, vállain nyuladt le jóval derekán alól, s mindegyik ágának vége kék szalag bokorban enyészve el — lepett meg bennünket. (Vagy legalább, ha apámat nem is, tehát engem.) Apám szerencsés jóreggel mondása megfordítá a szőke fejet, s amint elénk fordula: két kék szemek csillogtak abban, melyek felől most hamarjában csak annyit mondhatok, hogy kékek voltak. A fehér piros arcból csakugyan nem lehetete többet 14 tavaszról kiolvasni.

„Itthon van-e a tens ur?” — kérdé apám az alázatoság és tisztelet legmélyebb hangján.

„Igenis” — csengte a szőke nő szája, s hófehér gömbölyű kezével mutata a mellette nyíló szoba ajtóra mondván: „tessék bemenni”

Lopva egy pillanatot veték még a szőke nőre, midőn mellette elmenénk, be a szobába. Apám kocogtata, s engem előre bocsátva, a „Herein!” szóra belépénk.

A szoba meglehetősen nagyságú volt; két középnagyágú ablakok, zöld rácsokkal ellátva, alkalmas gyéren bocsájták be a világosságot az utcáról. Az egyik ablaknál, jobbra, egy ezüst színre festett íróasztalnál ült leendő principálisom, ki is, midőn belépénk, felénk tekénte, és egy oly fekete ragyás arcot mutata, kidagadt nagy szemekkel és hosszú szürke szemszőrökkel, hogy szinte megdöbbenék tőle. A másik ablaknál, balra, egy kis fényes varróasztal előtt ült leendő principálisném, kapcát kötögetve. Nagyon sovány, halavány tekintetű, és már amint ült is úgy látszott, hogy a magasabbak közé számítható asszony volt. Szelíd tekintete s nyájas elfogadása tiszteletet és szeretetet ébresztett bennem éránta.

Ugy a szoba közepe táján megállapodánk egymás mellett, s minekutána apám magát mind a két ablak felé mélyen meghajtván elmondta „szerencsés jó reggelt”, — én is siettem mind a kettőnek kézcsókolására menni.

„Mi neved édes fiam?” — kérdé tőlem az asszony a legédesebb hangon.

„Károl” — felelék szemérmes elpirulással.

„No csak jó légy édes gyermekem” — mondá az asszony, anyai édes tekintettel végigmérve bádjját szemével: „eredj ki a műhelybe, most már te a mi fiunk leszel”, s az ajtóra mutatott, mely a szobából a boltba nyílt. Apámhoz közeledék előbb, s minekutána annak kezét csókoltam, úgy mentem osztán lábhegyen ki a borbélyműhelybe.

Apám sem soká késett bent, minekutána, alig pár percek múlva, az utcára nyíló boltajtón jött be hozzám istenhozzádot mondani, s mégegyszer szívemre köté a jó viseletet. Két segédinknek, kik éppen otthon valának, szívességükbe ajánlván elment, én pedig őtet könnyező szemekkel kísérvén az ajtóig, ott maradtam.

Úgy 12 éves, hitvány kis apró gyermek voltam akkor, öltözetem és nyelvem tiszta magyar, az egész háznép, pedig csupa német, . . . melynek következtében lehet gondolni, mily különös új vendég voltam én a házban. Kivált még akkori időben a magyarnak szegény volt magyarnak lenni, . . . a pór nép közt úgy mint úri házokban félvállról néztek reánk, ha magyarnak vallottuk magunkat; kivált ha még azt is hozzá tettük, hogy nem beszélünk más nyelvet csak magyart! . . . Ekkor tüstént lehet hallani: „Das ist ein ungarischer Ochs.”⁵ Azonban alig valék néhány napokig a házban, már egészen belehonosodtam. Rút fekete vörös ragyás principálisom egy eredeti külső országi mérges német — ki még a francia háborúból maradt itt hátra Magyarországon mint elbocsátott „Unterarzt”⁶ — nagyhamar megérteté velem

néhány dörgő német parancs szavait. Sovány, szélütötte principálisném anyai módon bánt velem. Ama szép, kékszemű szőke leány, kit a házba jöttömkor a konyhában a tisztára sikált asztal előtt lisztalé szítálva találék — gondolom szükségtelen mondanom — principálisom leánya volt. Ez nemcsak szépségére, hanem jó, szelíd természetére nézve is tökéletes anyali lény volt köztünk a házban. Ez és anyja számtalan házi háborgásokat, házigazdánk durvaságait elháríták nyakunkról. Különösen nekem gyakran pattogott volna a „Rehfiesli”⁷ vállaimon s hátamon, ha jó asszonyom jó előre nem gondoskodik a fenyegető veszedelem felől. . . Ilyenkor mindég, ha principálisném jókor észrevette a bajt, vagy messze elküldött valahová a háztól — p.o. kertbe, szántóföldre, — vagy a házban rejtett el hamarjában valamely zugolyba. Nemkülönben cselekedett velem sokszor Náncsi leánya is . . . Így történt velem egyszer a többi közül, hogy — már nem jut eszembe miért — dühösen kérdező principálisom leányától az első szobában: „wo ist der verfluchter Kerl, der Bub?”⁸ (így beszélt később Náncsi), — melyen ő megijedvén, ezen rövid felelettel: „ich weiss nicht”⁹ otthagya apját, és sietett a hátulsó szobába, hol én asztalterítéssel foglalatostkodtam (ezt jól tudta Náncsi, azért jött egyenesen oda); megragadt karomnál fogva, „gyere hamar Kari”, és egy nagy fennálló almáriomhoz ráncigált; melybe alighogy bezárt, azonnal jött principálisom is, korbács a kezében, erősen kérdezősködött hollétem felől.

En ezen fenyegető veszedelem felől mitsem tudva, rekesztékemben talán még nem is lélekzeltem.

Azonban — minthogy az idő legjobb orvosa mind bánatnak mind méregnek — eldobta principálisom a korbácsot egy kis negyedóra múlva, és nyájosan kezdett gyönyörű szőke leányával beszélgetni.

Az idő múlt, közelgett dél.

Principálisom nemcsak mint nevezetes jó orvos, hanem egyszersmind mint vármegye chirurgus, gyakran ebédelt az akkori úgynevezett Rába első alispánynál, — melynek következtében ezen napon is, melyen én a nagy almáriomba kerülék lakóul, szinte oda vala hivatalos.

Mondom közelgett dél. Principálisomnak más kaputot vala szándéka magára öltetni, . . . s ahelyett, hogy mint máskor parancsolva szokta azt elől kérni, jött szó nélkül a nagy almáriomhoz, és nekem s Náncsinak isszonyu rémülésünkre, hertelen kitérta azt.

En ijedtemben nem tudtam megmozdulni, hanem magamat összehúzá, majd eleibem néztem le, majd félve principálisomra pillanték; ki úgy látszott, maga is megdöbbsent a meglepetésben. Mindazonáltal egy pillanatra múlva elmosolyoda és felém nyúlt, karomnál fogva kilódíta az almáriomból: „mi csinálsz te id okosztafára való” — mondá: és folyvást mosolyogva, fejét hajtogatá. S midőn az almáriomból kivett magának egy kaputot, Náncsi felé fordula, és még mindég mosolyogva, jobb kezén lévő mutatójával fenyegeté mondván: „Tu! das ist dein Werk.”¹⁰ Náncsi anyali mosollyal közelede apjához, nyakába csimbaszkodva mene ki vele a szobából, én pedig siettem az asztal terítéssel.

Számtalan különböző eseteket, melyek 4 inasi éveim alatt elől adták magokat, tudnék ideírni, ha az olvasóval megútatni akarnám magamat; hanem legyen elég az: hogy minduntalan majd igen jó principálisném, majd Náncsi mentének meg elrejtéseik által a szigorú megkorbácsoltástól. Pedig mindannyiszor ők nyérének érte némi gorombaságot.

Mindazonáltal mégis igen gyakran eltéveszték ők a dolgot; sokszor megelőző őket dühös principálisom, s nem nyertek időt engem elrejtteni. Ilyenkor osztán bármi csekél hibáért is, úgy úgy elkorbácsola kegyelmes jó principálisom, hogy néha még egy hét mulva is nézgettem lefekvéskor a kék foltokat combomon vagy karjaimon.

Nem is vittem ki egészen az első esztendő, mert annak vége felé egy napon, csak azért, hogy a reggeli csizmaí principálisomnak nem voltak éppen oly tükörfényesek, kegyetlenül megkorbácsolt. Két külső országi német segédjeink is, már ez előtt való napokban isszonyú gorombák valának velem, — melynek következtében erősen feltettem magamban, hogy a házat elhagyom, és én nem is leszek borbél. Mindazonáltal ezen napot a házban töltöttem el, szorgalmasan végeztem mindennapi kötelességeimet, s mellette fejemben mindig azt főztem, hogy holnap korán reggel hazamegyek szüleimhez.

Másnap kora reggel beköszönték szüleimnél, kik még mind a ketten reggeli pongyolán voltak. Midőn apámhoz közeledék kézcsókolásra, rám tekinté és „de korán felébredtél, édes fiam” — mondá: „osztán olyan komor vagy, mintha még ma nem kaptál volna fölöstökömöt?”

„Nem ám édes atyám” — felelék olyan fél siró hangon: „és nem is akarok kapni Silingeréknél, mert én oda többé vissza nem megyek.”

Apám megkomoroda, homloka ráncosodni kezdé, és szó nélkül vete rám egy sokat jelentő tekintetet.

Kis szünet után apám megszóllamla: „mondtam édes Károlyom” — úgymond: „az ördög minden szeretett volna lenni itt a földön, csak inas nem. Elhiszem édes fiam, hogy neked sem tetszik az inaskodás; s nem is hagy nálak más keze lába alatt henteregni, ha más tehetséggel bírnék . . . de így? — látod édes gyermekem, szegén emberek vagyunk, kell, hogy mesterséget tanulj, mert különben mi jövőd néz rád? — azért ne is soká gondolkodj, hanem mentül előbb csak menj haza és láss kötelességed után.”

„De nem úgy jöttem ám én el, édes atyám, hogy ismét visszamenjek . . .”

„Azt elhiszem, édes fiam, de én meg akarom, hogy visszamenj.”

Szemeim a földre sítve álltam apám előtt, s hallgattam.

Kis szünet után apám szakasztá félbe a csendet. „Várj édes fiam” — úgymond: „majd én haza késérlek, hogy principálisod ne bántson; hanem osztán többször ne próbáld ezen lépést, mert akkor megharagszom rád. Inas nem úr édes fiam, szenvedned pedig mindenhol kell, akármelyik gazdához mégy, . . . tőrj! négy esztendő nem a világ, majd ha felszabadulsz, oda mehetsz, ahová tetszik.”

Mig apám így beszélt, én szoborként álltam előtte. Azonban ő öltözött, s minekutána kész lett az öltözéssel, kapá botját, kalapját, s nekem kezét nyújtva mondá: „gyere édes Károlyom, mennyünk.”

Principálisom morc tekintettel fogadott, midőn apámmal beléptem hozzá a szobába, s hiszem, ha magam megyek haza, majd ellát a „Rehfieslivel”. Így mindazonáltal kezét hagyta csókolni, s szó nélkül, sokat jelentőleg fenyegete ujjával; én szinte szó nélkül hordtam be magamat a műhelybe, hol az egyik segéd „Desertornak”¹¹ nevezve fogadott.

Ismét hozzáfogtam kötelességem folytatásához.

Néhány hetek elforgása után principálisom beszegődete, mely következő mód s rend szerint ment végbe.

Hét vagy nyolc chirurgus urak léteztek akkor Pápán, akik egy céhben, vagyis inkább (a sebész urak azt így szokták nevezni) „gremiumban” voltak. Ezek közt az én principálisom volt a céhmester, — vagyis inkább „Senior”.

Ő tehát mint Senior, egy délután általam másnap délelőtti 9 órára összehívátá az egész tisztelt gremiumot.

Másnap első kora regveli találkozásomkor principálisommal, kiadá nekem is a parancsolatot, hogy 9 óra-
kor sehová ne menjek, hogy tudniillik ha szükség lesz reám, hogy a házban legyek.

Alig ütötte el a plébániai nagy templom tornyában az óra a kilencet, jöttek egyenként a sebész urak; s talán éppen egy fertál múlhatott tízre, midőn a szobából a műhelybe nyíló ajtó megnyílt, s principálisomnak vastagon rikácsoló hangja hallatá: „Kari, tyere pe!”

Szerencsémre éppen a műhelyben voltam, s valami különös megdöbbenéssel ugortam fel ülésemről a hívásra.

Ha megdöbbsentem a hívásra, még jobban megdöbbsentem most, midőn a szobába léptem, és a szoba közepén álló nagy asztalt ama tisztas uraktól, kiket tegnap hívtam, körülülve láttam. Principálisom mint Senior elől ült, hanem tüstént felkelt, midőn én a szobába léptem. „Ime urak, ezen kisfiú” — mondá töredezett nevetséges magyarsággal: „nálam akarja inasi éveit eltölteni; tessék neki a rendszabályokat eleibe olvasni, s őtet hozzám beszegődtetni.”

Megnyittatott a céhláda, elől vetettek abból két nagy könyvek és íróeszköz; s minekutána azok az asztalra rakattak, felém fordult egy szinte elől ülő tisztas öreg úr, és igen szíves hangon kérdé tőlem: „Mi a neved édes fiam?”

„F. Károly” — felelék rebegő hangon.

Egy másik úr kinyitá az egyik könyvet, tollat veve kezébe, megmártá a nagy fa kalamárisba, és beírá nevetem.

Az első úr ismét kérde: „hová való születés vagy?”

„Ide Pápára.”

„Hány esztendő?”

„Tizenkettő”

A másik úr beírá feleleteimet, s annak utána kinyitá a másik könyvet, és rám tekintve mondá: „jól figyelmezz most frater, hogy amit ezen könyvből eleibéd olvasok, egész inasi időd alatt azok szentek legyenek előtted.” És eleibém olvasá a borbél inasi rendszabályokat, melyek csak addig maradának emlékemben, míg a tisztelt gremium előtt álltam! . . . melynek következtében ma még annál inkább sem tudok belőle egy bötűt sem.

Minnyájan intének a jó viseletre, mindegyik mondott valaminemű jó oktatást, s midőn mind kibeszéllék magokat, inte principálisom, hogy elmehetek. S minekutána körül mindegyiknek kezét csókoltam, könnyebben lélegzelve kimentem a műhelybe.

A hosszas egy helyben való állás, mely talán egy kis óráig tarthata, úgy elfárasztott, hogy szinte örültem, hogy végre megszabadulhattam a nemes gyülekezetből. . . Leültem a műhelyben egy sarokba, s gondolkodni kezdtem, hogy tudniillik most már nem tréfa ám inaskodásom!: „ha most Kari megszöksz, . . . nem tom mi történend veled.”

Azonban nemsokára közelgett dél, asztalterítéshez kellett látnom, mely foglalatosságommal, és a követ-

kező napokon folyt dolgaikkal kiment fejemből szegődtetés, rendszabály, oktatás és minden.

Négy inasi éveimnek már másodika folyt, midőn a történet egyszer úgy hozta magával, hogy jó princípálissal egy kevés időre ismét elváljunk egymástól.

Minekutána annak a szerencsétlen Pápanak minden kútjaiban salitromos édes, vagyis inkább émelgyős vizei vagynak, tehát kénytelenítették a városi nép a város mellett elfoló „Tapolcza” nevezetű folyóból hordani ivó és főzni való vizét. Ennek következtében a városi előljáróság egykor azt a rendeletet adá ki a népnek, hogy naponként regveli 7 óra előtt a folyóban mosni, lovakat úsztatni, vagy bármi illyest végebe vinni nem szabad! — hogy tudniillik addig mindenki házi szükségleteihez tartozó vizét tisztán haza hordathassa. Innend van az, hogy minden házban, ahol csak a tehetség engedi, van a konyhában „Stanter”,¹² vagynak több korsók és mindennemű vizi edények, melyeket a házi cseléd köteles minden reggel, minden egyéb házi foglalatosságai előtt telehordani.

Igy volt a mi házunkban is, az én gondviselésem alatt, fazekasnál készült 8 zöld mázos korsó, melyeket naponként kora reggel nekem kellett a nevezett folyóból telehordani, a pincébe lerakni, s annak gondját viselni, hogy a házban ivó víz szükség soha ne legyen. Ehhez járult még az, hogy ha egy korsómat történetből, ostobaságból, vagy huncfutságból eltörtem, . . . tüstént szaladni haza apámhoz négy garasokért! s azzal a fazekas boltba korsóért, — nehogy tisztelt s szeretett princípálissom észrevegye a hiányt, és a megfizettetésén felül még jól végig is korbácsoljon . . .

Egy napon rút komor volt az idő, egész nap borult volt az ég, a szél üvöltött, sípolt, és percnként jobban jobban dühöngött. Estve, midőn már a vacsorának vége volt, és én is helyre raktam már minden asztali eszközöket, a konyhában a szolgáló elmosogatott, a szakácsné mindent elrakott, és Náncsi is bement közülnk, — én is az udvaron át, az utca felől mentem a műhelybe.

Midőn a konyhaajtóhoz értem, megálltam annak küszöbén, és borzadva néztem ki a szurok sötétségbe. „Gyere Médi, csukd be utánam az utcaajtót” — mondám féltemben sváb szolgálónknak, és nem mertem addig lelépni a küszöbről, míg az az utcaajtó kulccsal felém nem közelede, . . . s midőn hozzám ért, mind a két kezemmel karjába kapaszkodva léptem ki vele az udvarra. „Juj de rettenetes setét van, te Médi! gyere késéj el a műhelyajtóig, én úgy félek . . .” — mondám az izmos sváb leánknak könyörgő hangon; ki nevetve hurcolt el karján egész a műhelyajtóig, s otthagván visszaszalatt, becsapta maga után az utcaajtót, s kétszer csattantá az erős závárt, midőn azt becsukta.

A műhelyben gyertya égett; borbél segédi szokás ellen, egyik segédünk otthon volt. S midőn benyitám az ajtót, féltemben háttal mentem be, hideg borzadás futá végig hátomon, és örültem hogy bent vagyok.

„Jó hogy jössz Kari, hozz egy pohár friss vizet” — mond a segéd, midőn megpillanta, — s én a sarokban álló korsót, melyet még vacsora előtt felhoztam a pincéből (melyből tudniillik az asztalra vacsorához is töltöttem vizet), kapám, és akarok neki belőle egy pohár vizet tölteni.

„Abból magam is tudtam volna tölteni” — mond a segéd: „nem kellettél volna te hozzá; hanem hozz frisset.”

„Hol vegyem most a friss vizet? hisz már mindenki lefeküdt a házban, osztán meg a pincébe sincs.”

„Ha nincs, eredj a folyóra, hozz onnund”, — mond a segéd parancsoló hangon.

„Azt már most az egyszer csak nem teszem”, — felelék megvetőleg; melyre a segéd hozzám ugrik, belekapaszkodik hajamba, és kegyetlenül ráz. . . Én jajgató lármát ütök, és mindenbe beleavatkozó, meggondolatlan dühös princípálissom ránk nyitja a szoba ajtót, és dühös szikrázó szemekkel majd énram majd a segédre tekintve, mintegy rohanva kérdi: „mi az?”

„Ivó vizet kérek uram ettől a semmirevalótól, s azt feleli nincs.”

„Hogyne volna neki vize” — mondá princípálissom németül a segédnek, melyet én már meglehetősen értettem: „hisz 8 korsója van neki, melyekbe mindennap köteles friss vizet hozni, és az bizon nem fogy el a házban annyira, hogy ilyenkor ne volna még csak egy korsóval is.

„Nincs kérem alássan princípális úr, ma mind elfogyott” — erősítém csak azért, hogy netalán a pincébe kelljen mennem.

„Ejne te okosztatára való, még neked is hazut” — mondá princípálissom már ismét nekidühödve. Megragadt karomnál fogva, és a maga szobáján keresztül kilódított a konyhába, kezébe kapá az asztalon égő gyertyát, az ajtó sarokról a „Rehfieslit”, és németül dühösen parancsolá, hogy tüstént takarodjak a pincébe és hozzak fel vizet.

Principálissóm s Náncsi már az ágyban voltak, és midőn princípálissom a szobán keresztül lódított, Náncsinak ezen két szava hallatszott az ágyból: „lieber Vater!” — de a „lieber Vater” bizon csak jött utánam a konyhába, hol még a pincébe menéstőli félelem ott is azt mondatá velem, hogy nincs vizem. Mindazonáltal ő arra mitsem hallgatva, csak kergetett előre, kinyitá a konyha ajtót, s azon engem kilökvén, ő is utánam jött az égő gyertyával. A pinceajtón éjjel nappal rajt szoktuk hagyni a kulcsot, melyet princípálissom kinyitván, az égő gyertyát betartva, parancsolá németül, hogy hozzak fel vizet.

Minekutána princípálissom az égő gyertyát lefelé tartá a pince lépcsőkön, bátran lementem ugyan; de lefelé mentemben azon tűnődtem, hogy mivel fogom most menteni magamat, ha egy tele korsót felviszek? — mert vizem volt két korsóval is. Nagy hamar elhatároztam magamban, hogy az üres korsókat fogom eleibe felhordani; — felkaptam tehát mindegyik kezembe egy-egy üres korsót, és ballagtam velök felfelé a grádiscon; melyeket midőn még távolról megláta princípálissom, hogy könnyen lóbálom kezeimben, fenyegete a „Rehfieslivel” és mondá németül, hogy miért nem hozok fel mindjárt előszörre tele korsót, hisz — úgymond — mind felhordatja velem. Ezen mondásnak hitelt nem adva, azt gondoltam, hogy majd ha én az üres korsókkal kettőt-hármat fordulok szép lassan felfelé, beleunván ő a várakozásba, abbahagyja a szigorú executiot . . . Azonban isszonyuan csalódtam véleményemben! mert csakugyan felhordatá velem minden korsóimat. Hanem midőn tehát az utolsó két korsót felemelém, azonnal alkura kezdtem lépni princípálissommal. . . könyörögtem neki tudni illik, hogy bocsássa meg hazugságomat, melyre a szörnyű sötétségben a pincébe való menéstőli félelem készíté.

Nem használt azonban semmi könyörgés, sőt úgy látszott, mintha már mérte volna a dühös bolond német a „Rehfieslit” hátomra, — és mintha könyörgésem által csak a mérget neveltem volna benne. „Tyere, tyere” — integetett a jobb kezében tartott korbáccsal,

és nem győzte bevárni míg egészen felértem volna, hanem lelépett, és a második lépcsőre letette a bal kezében tartott égő gyertyát; — mire én szinte felérvén, megkapott hajamnál fogva, azon lépcsőre, melyen álltam letetette velem a tele korsókat, kihúzott a pincéből, és a be-becsapott széltől lebegő gyertyavilágnál, ott mindjárt a pinceajtó előtt úgy elkorbácsolt, hogy legalább harmincat csak elpattogatott rajtam. . . szüntelen kiáltozván; „haszutz-e más, haszutz-e más!” S ha Náncsi ki nem jön éjjeli pongyolában? . . . talán még maig is korbácsol nagyon tisztelt principálisom.

Az a minnyájunkhoz angyali leány, midőn látta az ágyból, hogy engem nem utolsó veszedelem fenyeget, látván, hogy apja kikésér a korbáccsal; talán nálomnál jobban félve, kiugrott az ágyból, alsó szoknyát öltött magára, kijött utánunk, és a setét konyhában várta a dolog kimenetelét. S midőn hallotta apja szavait, hallotta az én könyörgésemet és utóbb hosszas jajgatásomat (mivel nem mert mindjárt védelmemre jönni), kirohant, és apja nyakába kapaszkodva hátrálá a további kegyetlenkedéstől.

„Packst dich hinein Du lump!”¹³ — kiáltá dühösen nagyon tisztelt principálisom, és én jajgatva hordám be magamat a konyhán és szobán keresztül a műhelybe. Sirtam oly keservesen, hogy midőn már lefeküdtem és féligmeddig szunnyadtam, még akkor is folyvást szöpgöve fel-felfohászkoztam, mignem végtére mégis csak elnyomott az álom.

Másnap jókor reggel, minden további gondolkodás nélkül kiillantam a házból, és magamban azon erős feltétellel mentem haza szüleimhez, hogy semmiféle erő többé a Silinger házba vissza nem visz.

Könnyező szemekkel léptem be szüleimhez, melyet midőn apám meglátott, azonnal komoly tekintetet ölte magára, és amint hozzá közeledék kézcsofolásra, megszorítá kezemet s kérde: „Mi lelt ismét édes fiam? hogy ily korán és sirva jösz hozzánk haza.”

Még csak most eredtek meg igazán könnyeim csatornái, és oly nagyon kezdtem sírni, hogy a sírás miatt nem bírtam apám kérdésére felelni. Anyám közelede hozzám, fehér konyhakötényével megtörle szemeimet, mindegyikre egy-egy csókot nyoma, s vigasztalva mondá: „ne sírj édes gyermekem, mondd el mi bajod, és ha segíthetünk azon, majd amennyire lehet, törekszünk segíteni.”

Minekutána egy kevésbé szüntek könnyeim, elkezdtem beszélni az estvéli történetemet; beszéd közben levettem térdig érő kabátomat, mellényemet, és kértem anyámat, hogy nézze meg hátomat. Midőn anyám felhúzá hátomon az üngőt, és bal vállamon megpillantá a két tenyér szélességű kék, zöld, sárga foltot, felkiálta: „ah, ez már mégis sok!” — mondá, és egyszerre meg elhallgatott. . .

Hihető apám szemei hallgattatának el vele! . . .

Hosszas csend terjedt el szobánkban. Mialatt én ismét felöltém öltönyömet, melyhez Babi néném segítte.

Apám ezalatt szinte egészen felöltözött, és végre félbeszakasztá a csendet. „Te, fiam” — úgymond: „én téged annyira szeretlek, hogy azt neked meg nem mondhatom, tollal le nem írhatom; s nekem szörnyen fáj, hogy principálisod oly durva kegyetlen hozzád, — de vissza kell menned, habár nem tudom, mit történend is veled. Egy gazdánál kell kitanulnod mesterségedet, ha bármily nagy áldozatodba kerüljön is. . . Sehogy meg nem engedem, hogy inási éveidet hely csereberélve töltsd ki, nemkülönben azt se, hogy mesterséget mást válassz. Akaratom — pedig szilárd — az, hogy amely

pályára léptél, azon járj, míg sorsod meg nem állít.”

Könyörögni kezdtem apámnak, meg akarám neki mondani, hogy iszen én nem akarok más mesterséget választani csak más gazdát, . . . de belevágott szavaimba mondván: „hasztalan beszél sz fiam! mondom, akaratom szilárd, szavamnak állni kell, . . . ha fiam akarsz maradni.”

Anyám szinte megszólamlott úgymond: „már apjok, bizon mégis egy kis meggondolás kellene a dologhoz, mert ami sok sok . . . hát én csak azért szültem gyermekeimet, hogy utóbb talán más emberek még agyon is kókányozzák?”

Rövid hallgatás.

„Ne beszélj, édes fiam” — úgymond végre apám, anyám felé fordulva: „látod, fiadnak mindenhol szenvedni kell, ha bármelyik gazdához adom is; azért tehát, hogy hozzá ne szokjon a csereberéléshez, és hogy a rossz nyelvek ne mondhassák: ennek is minduntalan más helye, gazdája van, — mindenesetre legjobb neki hazamenni helyére.”

Nem is soká tétovázott velem apám, hanem felöltözvén, édes vigasztaló s bátorító szavakkal megindíta hazulról. Én pedig látván apám szilárd akaratját, meg sem mertem többé moccanni, hanem oda engedtem magamat sorsomnak, anyámhoz mentem kezetsókolni, nénémre egy istenhozzádot pillanték könnyező szememmel, és mentem ki a házból apámmal.

Gazdám házához érvén, engem bebocsájtott apám a műhelybe, ő pedig a kapu felé bement principálisomhoz. Mit végzett bent, mit sem? — azt ők tudták. Elég az, hogy nekem elillanásomat senki még csak szememre sem vetette.

Az idő múlt. Múltak hetek, holdnapok. Idő jártával majd szeretett principálisom, majd segédjeink úgy-úgy felraktak reám néha a „Rehfiesliből”, hogy háromszorra is elég lett volna, . . . mindazonáltal — minékutána haza szüleimhez haszontalan szaladtam enyhítést keresni — csak túrtam, szenvedtem.

A SZABADULÁSI LAKOMA (1820)

[117—124] 1820-ik év utolsó napja, december 31-ke volt azon vasárnap, melyen délután 3 óraker segéd lettem.

Fekete frakk, búzavirág színű kék pantallon, fehér mellény, piros nyakkendő volt öltözetem. Fejemen fehér posztóból készült, fekete viaszkos vászon tetejű sapka volt, lábaimon feszes kordován csizmák. S midőn a nevezett vasárnap, mindjárt ebéd után, így fel valék öltözve, apámmal elmentünk Silingerhez, hol már minden készülétek, melyek a szabaduláshoz tartoztak, meg voltak téve. Alig is voltam a műhelyben félóraig, behívtak a már együtt ült tisztelt gremiumba, és elkezdtek egymásután a sebész urak egyről másról az anekdotiából kérdezni, melyre midőn mindegyiknek átható kielégítőleg megfelelttem, felszabadítottam.

Éppen hármat ütött a nagy templombéli toronyóra, midőn, már mint segéd, kiléptem tanító principálisom háza kapuján azon gondolattal, hogy ezen házba soha többé bé nem lépek.

Utamat kevélyen, egyenesen haza erányoztam.

Apám, ki már akkor ismét otthon volt, megölelt, midőn beléptem a szobába és megcsókolott. S ha jól emlékszem, alighanem könnyeztek szemei. Anyám egy gyönyörű himzett zsebkendővel ajándékozott meg szabadulásom emlékéül, melynek — minekutána ez volt

életemben első fehér zsebkendőm — határtalan örültem. Bábi néném egy kis kurucos pipával és egy piros dohánycsokóval ajándékozza meg, melyért midőn megcsókoltam, frakkom hátulsó zsebeimbe rakám ajándokát.

Igy felszerelve készülve küldött apám, hogy hát „most már csak menj el fiam, és járd sorba a borbély műhelyeket” — ugymond: „és hídd meg mind a segédurakat egy kis barátságos vacsorára.”

Büszke örömmel jártam sorba a műhelyeket, és meghívtam minden collegát. Azonban bealkonyodott, és én hazamentem azon utasítással, hogy hét óra után mind el fognak jönni a segédurak.

Akkor az úgynevezett új utcában laktak szüleim: három ablakjaink nyíltak az utcára, melyek közül ketteje egy meglehetősen nagyságú szobából, a harmadik pedig szinte egy jókora benyilóból nyíltak kifelé.

Ma mind a két szobáinkból ki volt rakva minden butor, csak terített asztalok, padok és székek valának bent láthatók, talán tíz vagy tizenkét fényes réz gyertyatartók világíták szobáinkat. Apám, anyám, néném, két sógorasszonyaim folyvást az asztalokkal foglalatostkodtak: tányérokat, evőeszközt, asztalkendőket, metszett poharakat, minőket nálunk sohasem láttam, raktak fel. Később apám tele borral palackokat hordott be, anyám nagy tálakat tele mindenféle süteményekkel, úgymint rétesek, apró patkók, pogácsák s.a.t. rakott fel. Néném gyümölcssel tele tányérral tarkázta fel azokat. A konyhában egy szolgáló és egy napszámos forma nő foglalatostkodtak, minden munkállódott, csak én sétáltam haszontalan fellyebb-alább, ki s be.

„Harangozzák már a hetet édes atyám,” — mondtam éppen belépő atyám felé fordulva: „mindjárt itt lesznek a segédurak.”

„Csak hadd legyenek édes fiam” — felele apám örömtől sugárzó szemekkel rámtekintve: „már jöhetnek.”

Anyám is éppen belépett a konyhából és valamit mondani akara, midőn ablakjaink előtt egyszerre megzendült a hatalmas muzsika. . . Szükséges megjegyezni hogy akkor Pápán kilencen valának a borbél segédek, és mindegyik jádzott valami muzsikai eszközt; ezekhez járult még az, hogy a Pápán létező porcellán gyárkól is pár cseh születésű fiatal segédek, kitünő jó muzsikusok, csatlakoztak hozzájuk. Ennek következtében egy oly hatalmas zene banda kerekedett belőlük, hogy végtére oly nevezetes, kapós bandává vált a csak közönségesen úgynevezett „borbél banda”, hogy a városban talán igen kevés úri házak voltak még, ahol már a „borbél banda” meg ne fordult volna; házi mulatságokban nem is volt egész az egész, ha csak a „borbél banda” nem muzsikált. Minden héten kétszer, hetfén és csütörtökön, utcából utcába mentek kotta asztalokkal, hozzátartozó lámpásokkal, melyeket mi inasok hordtunk utánok, és dicső muzsikáikkal összecsofították majdnem egész város népét; utóbb színházat — vagyis csak szinpadot — állítottak fel, utca világításra szánva a jövedelmet s.a.t. Igen sokat kellene még írnom ezek felől, ha egészen le akarnám írni mennyire vitték és miképp osztottak szét, hanem siessünk inkább a lakomába.

Mind a mellyett, hogy nagy hó és kemény hideg volt, mégis vagy három darabot jádzottak le a ház előtt a collegák (mert, szükségtelen volna emlitenem, azok muzsikáltak).

Minekutána elmuzsikáltak a három darabot, bejöttek és szülőimmal úgy mint velem és nénémel is sor-

ban keztefogva, köszönték egymást. Végre a sok jó este, istenhoza és hajlongások után kiki a maga kényelmére hagyatott. Néhány rokonimat, kik szinte most érkezének egymás után, rendezgeté apám, hogy ki ki hová üljön az asztal mellyé, s minekutána mind letelepedtek collegáim is, elkezdődött a vacsora.

Minek soroljam elő mi volt? hányféle volt? — legyen elég mondva, hogy anyám kitett magáért és kedves Károl fiáért. Hadd egyenek és igyanak tehát a tisztelt vendégek — kik talán, ha jól megolvastuk volna, lehetek vagy negyvenen — vidám jó kedvvel, majd én addig meg nem állhatom, hogy szülőimet egy kis rágalom alá ne vegyem, minthogy akkori gondolkodásmódom szerint nekem egy kicsinyt feleslegesnek is tetszett a lakoma.

Istenem! . . . akkor oly nyomorult szegény helyzetben voltak szülőim, hogy már kívánva sem lehetnek volna szegényebbek. Apám csak úgy foltozgatással úzte mesterségét, anyám nénémel eladandó mákos patkókat sütöttek a piacra. Igaz hogy híres sütőné vált anyámból, mert mondom: a legnagyobb úri házakba hordták finom mákos patkóit; néném a szolgálóval három-négy vékával forrójában, amint a kemencéből kiszedték, felvitte a piacra, de az ott nem ért rá kihűlni, már elhordták. Vásárokra, búcsúkra két-két szekér süteményt is elvitt anyám nénémel, honnund két-három száz forintokat is meghoztak ugyan, de mit használt? . . . a haszon súly csak a zsidóé lett. Szüleimnek nem maradt egyéb hátra új munka- és szegénységénél.

Istenem! . . . és szabadulásom estvéjére mégis pompás lakomára törekedtek.

Csodálom, hogy ezen estvére ki nem világíttatta apám az egész utcát. . .

Jobb lett volna bizon, édes jó szüleim a pulyka, ludak, kácsák, többféle rétesek, kipfedlik, krápfedlik, pogácsák, fánk! két-háromféle jó borok árából inkább kedves fiatalokat bővebben ellátni ruházattal, fehérneművel, útiköltséggel s.a.t., minthogy ruházatom különben is csak annyiból állt, mint már fellyebb említém. Szabadulási diszöltönyömet, ami inasi időmből volt még hátra, abból alig bírt anyám egy kis, térdig erő kabátot és egy pantallont annyira összefoltozni, hogy mégis egy kis ideig mindennapra használhassam. Fehérneműm — anyám szegényére emlitenem sem kellene — talán három vagy négy foltos ümögéből és ugyanannyi gatyákból állt, melyhez még néhány ócska zsebkendő, pár silány nyakkendő, és pár kopott mellények járultak.

S mégis a pompás dus lakoma. . .

Vígan kelt el a vacsora, vígan telt el az egész éj! élénk pohárcsörömpölés közt folyt le egyik társphár ivás a másik után, melyet zene követett, s azt ismét víg dalok váltották fel, — észre sem véve az éj lefolytát. . .

A dáridó legmagasabb fokán valánk, midőn egyszer benyílik szoba ajtónk, és azon egy szűrös ember toppanik be. Apám felé fordulva, szerencsés jó reggelt kívánva mondá a paraszt: „László uram, én készen vagyok, miattam mehetünk.”

Apám a terített asztal egyik végéhez közelede, és egy tányérra rakott össze tészta és pecsenye maradékokat; egy palackot tele borral egyik kezébe, másikba az özszerakott holmit, ragadva, közelede a paraszthoz, és annak nem tudom mit susogva átadá azt.

A paraszt ismét kiment a szobából, vitte holmijét. . .

Az éneklés, a muzsika, a páros beszélgetés, a társphár ivás olyan zsbongássá vált már szobánkban,

hogy melyiké az elsőség, megkülönböztetni nem lehetett.

Ismét benyitott a paraszt és fennhangon mondá: „László uram, hegyibénk verrat ám!” Éppen közel álltam apámhoz, ki is felémfordulva mondá: „fiam neked menned kell, jó lesz ha búcsúzni kezdel, legalább azáltal széjjel oszlik az egész.”

Míntha kés szaladt volna keresztül szívemen, melylyem egyszerre fájni kezdett, és fájt kegyetlenül.

Mindazonáltal felszólalék: „Urak! reggel van, viendő kocsisom megérkezett, nekem mennem kell” — mondám bátor hangon, és egy borral tele poharat kapék fel, mellyet a mellettem közel álló kollégára köszönték, ki is hasonlót cselekedvén, egyszerre az egész

szobában lévő vendégek mind poharat ragadtak, és közössé vált a búcsúzás. Ittuk a szent János áldását, és mindenki köszöntött rám valami szépet, jót . . .

Szegény anyám közelebb jött hozzám és sírt. Nénémet túl az asztalon pillantám meg; szinte sírva felém jönni törekedett, s midőn hozzám ért, átölelt és sírt . . .

Apám könnyező mosollyal vígasztala bennünket. S míg köztünk a búcsúzás, jó kívánások, szent János áldása ivás, s.a.t. folytak, addig apám az én úti készülétemet úgy ellátá, hogy nekem csak fel kellett ülnöm, még azt sem tudtam kocsi-ra-e — szá-ra-e? . . .

Vörös Károly

Jegyzetek

¹ Franciscs Károly életútját egészében (különös hangsúllyal 1850 utáni veszprémi éveire) a Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei I. kötetében (1963) mutattuk be „Franciscs Károly veszprémi borbélymester pályafutása” c. tanulmányunkban. Vándorútjának egyes állomásai közül visszaemlékezéseink az 1821–22-i szombathelyi éveket ismerető részleteit (a pápai búcsúútlakomáról a szekér ugyanis egyenesen Szombathelyre viszi) a Vasi Szemle 1962. évi folyamában, az 1823. évi győri hónapjaira vonatkozó részeket az Arrabona 4. kötetében (1862), az 1823–24-ben Pesten eltöltött mintegy fél év emlékeit Pest-Budai hétköznapi című kiadványunk (Emlékek Budapest múltjából 10. sz. Bp. 1966) 31–36. lapjain tettük közzé. — A korabeli Pápa képét Gerő László munkája alapján rekonstruáltuk. (Pápa. Bp. 1959); felhasználtuk ezenkívül az 1856. évi országos kataszteri felvétel pápai térképlapjait is az Országos Levéltár térképtárából. — A franciák pápai bevonulására (1809. június 11.) ld. a Kisfaludy Sándor Gálos Rezső által (Győr 1931) kiadott hátrahagyott munkái közt az 1809. évi insurrectio történetét ismertető szöveget (111–113. l.); a megölt tiszt aligha lehetett generális, mert különben Kisfaludy bizonyosan megemlíttette volna halálát. A franciák pápai tartózkodásáról ld. még Madarász József (Győri közlöny 1861-91-93 sz), Zsoldos János (Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. k) és Zakál Zsigmond Magyar Hírlap 1899. jún. 23) visszaemlékezeteit. — A pápai földrendésnek különben érdekes tudománytörténeti vonatkozásai is vannak: a földrendés része volt annak az egész Bakonyra kiterjedő földmozgásnak, melyet mint *móri földrendést* ismerünk és melynek kivizsgálására a kormányzat Kítaibelt, a kiváló botanikus természettudóst küldte ki; Kítaibelt a jeles fizikus Tomcsányival együtt arról írott művében, az első földrendés monográfiák egyikében, az elsők között használja a földrendések erősségének azonos pontjait térképre vetítve ábrázoló módszert (Gombocz Endre: A magyar botanika története. Bp. 1936. 353–354. l.). — A korabeli kispolgárosodás folyamatára (s benne mint típusra, Franciscs indulására) lásd még a „Petőfi és kora” címen készülő kötetbe írott tanulmányomat (jelenleg kéziratban), melyben a folyamatot részletesebben is bemutatom és elemzem.

Franciscs borbélyinasit éveit különben végülis nem Sillinger úrnál fejezte be: utolsó évére már nem tudván elviselni a jelentéktelen ügyek (például egy tejet dézsmáló kutya leütése) miatt is állandósuló szekatúrát, egy másik, magyar mesterhez, a Csúzy házban lakozó Szép úrhoz megy át, ahol azután jó dolga lesz, és némi szerény fizetést is kap.

² Franciscs pápai lakóhelyeit az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött egykorú Gyurikovits féle térképen (közli két változatban is Gerő László

Pápa. Bp. 1959. 70–71. l.) nem lehet megállapítani, mivel az a telekosztásoknak nem mutatja ki. Több sikerrel bíztat az 1856. évi kataszteri felvételek az Országos Levéltárban őrzött pápai térképe, mely telekosztásokat is közöl — még akkor is, ha feltételezhető, hogy 4 évtized alatt a városban következtek is be változások.

A térképen a Főiskola (ma Petőfi Sándor) utcában 261. számmal jelölt ma már nem áll, vagy legalábbis a felismerhetelenségig átépített ház (ld. az utca itt közölt képének baloldalán) lehetett Franciscs szülőháza; — a kataszteri jegyzék szerint „Wohngebäude samt Hof”. A térképen az épületet mindkét oldalról egy-egy „közle”, keskeny sikátor határolja. Ezek közül a nagyon sommás Gyurikovits féle térkép csak a baloldalt tünteti fel; s ez még ma is megvan. Feltehető, hogy az épületet a Kollégiumtól elválasztó közle talán már akkor sem szolgált tényleges közlekedési célokat. Franciscsék a Preisz féle házban levő lakása, melyet Franciscs olyan részletesen ír le, a térképen nyilvánvalóan a Győri úton a 353. számmal jelölt, keskeny telken elhelyezkedő, földszintes, kis belső udvarú ház („Wohngebäude samt Hof”), melyet azóta lebontottak; a mellette feltüntetett emeletes saroképület (354. sz.) ma is áll.

Franciscsék Új utcai lakásának (a mai Rákóczi utcában) helyét adataink alapján pontosan nem tudjuk meghatározni: jellemező azonban, hogy — ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Franciscsék a borsosgyőri kapunál is laktak — lakásaik mindig a város periferiáján helyezkedtek el, a Belvárosba többé visszakerülni nem sikerült nekik. Sillinger úr házát a Szappanos utcában nem tudtuk azonosítani, ugyanígy a Csúzy házat, Franciscs utolsó főnökének, Szép János úrnak lakását sem.

³ Valószínűleg köpeny féle.

⁴ Rozoga, avitt.

⁵ Ez egy magyar ökör.

⁶ Felcser, egyetemi képesítéssel nem rendelkező seborvos.

⁷ Helyesen valószínűleg *Reckfiesel*: nyújtó dorong; a tímárok által a nyers bőr kiveréssel történő nyújtására szolgáló bunkó; Sillinger úr a korbácsát nyilván az *inas bőrének* verését célzó szerepe miatt becézte így.

⁸ Hol van az átkozott kölyök, a fiú?

⁹ Nem tudom.

¹⁰ Te, ez a te műved.

¹¹ (Katonai) szökevény.

¹² Helyesen Ständer: állvány, nyilván a korszok számára.

¹³ Takarodj befelé te bitang!

Lehrlingsleben in Pápa im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts

Das Artikel enthält Teile von den in Manuskript erhaltenen Rückerinnerungen an das in Pápa verbrachte Kindesalter des Barbiermeisters Károly Franciscs (1804–1880) von Veszprém, die er Mitte 19. Jahrhundert zu schreiben anfang. Er reicht darin eine ausführliche Beschreibung des Elternhauses, die von dokumentarischem Wert ist; weiterhin eine Schilderung des Einzugs von der Napoleon-Armee in Pápa im Jahre 1810 und am ausführlichsten beschreibt er Einzelheiten aus seinen Lehrlingsjahren 1816–1820. Pápa war damals ein bedeutender Mittelpunkt des Handels und Handwerks. Die Grundbesitzer der Stadt sind Mitglieder eines Grafenzeitiges der Familie Esterházy, die ihren Namen in der Stadt durch einen Bau großen Stiles (Kirche, Kastell) verewigt hat.

In der Einleitung wird betont, daß Franciscs mitsamt seiner Familie einen Typ des heimischen kleinstädtischen Bürgertums bildet, das sich Anfang 19. Jahrhundert Hand in Hand mit dem Kapitalismus entwickelt und ein zähes Aufwärtsbestreben dartut. Diese Gesellschaftsschicht umfaßt Mitglieder von den unterschiedlichsten Schichten: verarmte Mitglieder des niedereren Adels, Söhne von Leibeigenen die sich in die kleinlichen Ruralverhältnisse nicht mehr einfügen wollen, Kleingewerbetreibende des Dorfes und der Stadt. Es gibt für sie nur einige wenige Aufstiegsmöglichkeiten: das Gewerbe, ein paar Ämter niedrigeren Grades in der Staats- oder Gutsverwaltung; die Stellung eines Dorfnotars, eines Lehrers, oder ein paar überbesetzte Stellen des freien Berufes, in erster Reihe der

Advokaten- und zum Teil Pfarrerberuf sind für sie offen, während ein wirklicher Aufstieg nur den wenigsten zuteil wird.

Die Rückerinnerungen von Franciscs liefern mit dem Auge des Innenseiters gesehene ausführlich geschriebene über die ortsgeschichtlichen Beziehungen hinaus auch der

allgemeinen Bedeutung nach wertvolle Angaben zum Aufbruch und zum Lebensstil dieser mit der Entfaltung des Kapitalismus eine hohe Bedeutung erreichenden Gesellschaftsschicht.

Károly Vörös

La vie des apprentis à Pápa, dans le premier quart du XIXe siècle

Les Mémoires de Károly Franciscs (1804–1880) écrits dans la deuxième moitié du XIXe siècle nous sont parvenus en manuscrit. L'étude en cite les passages où le barbier de Veszprém ra uco əssPápa a: l'apostrophe enfante a description très détaillée, d'une valeur documentaire de sa maison natale; l'entrée des troupes napoléoniennes à Pápa (1809); le tremblement de terre célèbre de Pápa de l'an 1810, et surtout les passages qui décrivent ses années d'apprentissage de 1816 à 1820. La ville de Pápa était à cette époque un centre important du commerce et de l'industrie manufacturière: la seigneurie de la ville était alors à une branche comtale de la famille Esterházy laquelle a rendu mémorable son nom dans la ville par des constructions remarquables (église, château).

L'introduction souligne que la famille de Franciscs aussi bien que lui-même sont les représentants typiques de la petite bourgeoisie villageoise opiniâtrement ascendante qui se fait valoir au début du XIXe siècle, aux commencements du capitalisme. C'est une couche sociale qui unit

les membres des couches très disparates: nobles appauvris, fils de serfs qui ne veulent plus s'adapter aux conditions mesquines rustiques, petits artisans de village et de ville. La voie de l'ascension ne leur offre pas beaucoup de possibilités: l'artisanat, quelques postes subalternes dans une grande propriété ou dans l'administration; un poste de secrétaire de mairie ou de maître dans un petit village, ou encore quelques professions libérales surpeuplées, avant tout le barreau et le sacerdoce les attendent, mais très peu nombreux sont ceux qui connaissent un vrai envol.

Les Mémoires de Franciscs éclairent le départ, le mode de vie de cette couche qui deviendra si importante après l'épanouissement du capitalisme. Observées de l'oeil juste d'un membre de cette couche et notées fidèlement avec tous les détails, ses données constituent un apport de valeur qui, en outre de ses traits précieux à l'histoire locale, est remarquable même du point de vue générale.

Károly Vörös

Жизнь учеников мастера в Папе в первой четверти XIX столетия

Статья содержит описание части воспоминаний веспремского цирюльника Кароя Френчича (1804—1880), относящихся к периоду его детства в Папе. Воспоминания эти писались, начиная с середины XIX века, и до нас дошли в рукописи. К разбираемым нами воспоминаниям детства относятся: подробное, с документальной точностью описание родительского дома, вступление в Папу (1809) частей наполеоновской армии, знаменитое папайское землетрясение 1810-го года, подробнейшее описание времени ученичества (1816—1820). Папа в то время был значительным центром торговли и ручных промыслов. Крупнейшим феодалом в городе был представитель одной из ветвей семьи графов Эстерхази, который увековечил свое имя в городе грандиозным строительством (храм, дворец).

Во вступлении подчеркивается, что семья Франчичей и он сам были типичными представителями отечественного мелкобуржуазного класса маленького провинциального города. В начале XIX века с развитием капитализма класс этот крепнет и упорно стремится пробиться вверх. Этот общественный

класс включает в себя представителей различных слоев — обедневших мелкопоместных дворян, сыновей крепостных крестьян, не желающих ужиться в узких рамках сельских отношений, сельских и городских ремесленников. Для того, чтобы пробить себе дорогу, у них нет больших возможностей. Это — ремесленничество, мелкие должности в государственных учреждениях и у помещиков. Их ожидают в основном должности сельского нотариуса, учителя, а также свободные интеллигентные профессии, в первую очередь адвокатская, а также духовная. В действительности возвысится удастся очень немногим.

Воспоминания, Франчича отражают положение и отношения класса мелкой буржуазии, очень важного общественного слоя в начале развития капитализма. Воспоминания эти, верные и подробные, написаны человеком хорошо, изнутри, видевшим образ жизни своего класса. Они дают и богатый общий материал, выходящий за рамки только местной истории.

Карой Вёрёш